

ANDREJKA ŠČUKOV^{*}

Naselbinska dediščina v Goriških brdih na primeru vrednotenja naselij Biljana in Fojana

IZVLEČEK

Prispevek ponuja vpogled v spomeniškovarstveno metodo vrednotenja naselij na primeru dveh izbranih naselij, Biljane in Fojane, v Goriških brdih. Vrednotenje je bilo opravljeno za namen priprave predloga za vpis enote dediščine v Register nepremične dediščine in za zavarovanje naselij v okviru prostorskega načrta občine Brda. V Goriških brdih ima status registrirane naselbinske dediščine devet naselij, od katerih sta Šmartno in Slapnik z Odlokom o razglasitvi za kulturni spomenik razglašena za spomenik lokalnega pomena.

KLJUČNE BESEDE

Goriška brda, naselbinska dediščina, vrednotenje, Silverio de Baguer, Fojana, Biljana

ABSTRACT

SETTLEMENT HERITAGE IN THE GORIŠKA BRDA REGION IN THE CASE OF BILJANA AND FOJANA SETTLEMENT HERITAGE ASSESSMENT

The article provides an insight into the conservation method of heritage settlement assessment in the case of Biljana and Fojana in the Goriška Brda region. The assessments were conducted with the aim of drawing up the proposal to include the heritage units in the Register of Immovable Heritage and to protect the settlements within the framework of the Goriška Brda municipality's zoning plan. Nine settlements in the Goriška Brda hold the status of registered heritage settlement, with Šmartno and Slapnik officially declared as cultural monuments of local importance.

KEYWORDS

Goriška Brda, settlement heritage, assessment, Silverio de Baguer, Fojana, Biljana

^{*} univ. dipl. etnol. in soc., konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, Nova Gorica, andrejka.scukovt@zvkd.si, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7994-9468>

UVOD

Članek je nastal na podlagi ugotavljanja pomena naselij v Goriških brdih za pripravo predloga za vpis v Register nepremične dediščine,¹ ki je osrednja zbirka podatkov o dediščini v Sloveniji in ga pri ministrstvu za kulturo vodijo zaradi informacijske podpore v okviru izvajanja varstva dediščine. Nepremičnina z vpisom v register dediščine še ne pridobi pravnega varstva, ampak to storimo z aktom o razglasitvi za kulturni spomenik lokalnega ali državnega pomena ter določitvijo varstvenega območja dediščine (VOD) ali varstvenega režima v občinskem prostorskem aktu (OPN).

Izhodišče za ocenjevanje in vrednotenje naselij v Brdih je bila metodologija *Numerično vrednotenje naselbinske dediščine za pripravo predloga za vpis v Register nepremične kulturne dediščine*,² ki je delovni pripomoček za interdisciplinarno določanje registrirane naselbinske dediščine in uveljavljena spomeniška delovna metoda za ocenjevanje naselij. Metodologija je rezultat dela več strokovnih komisij in delovnih skupin v okviru Zavoda za varstvo kulturne dediščine (ZVKDS).

Vpogled v spomeniškovarstveno metodo vrednotenja naselij je v članku predstavljen na primeru dveh izbranih naselij, Biljana in Fojana, v Goriških brdih. Njuno vrednotenje za pripravo predloga za vpis v register dediščine in potrebe prostorskega načrta občine Brda je potekalo tako, da smo najprej pregledali obstoječe vire in literaturo. Zatem smo izvedli več terenskih obiskov, pregledali razpoložljive katastre ter izvedli primerjalno analizo razpoložljivih kartografskih podlag. Poseben poudarek je bil namenjen branju dnevnika grofa Silveria de Baguerja (1838–1927),³ ki je imel posest v Biljani in Fojani.

METODOLOGIJA

Pri vrednotenju Biljane in Fojane smo ugotavljali pomen avtentičnosti in ohranjenosti naselja, kontinuiteto in razvojne faze poselitve, ohranjenost tipologije stavb, zgodovinsko pričevalnost ter prepoznavnost v vizualnem in fizičnem prostoru. Pred vrednotenjem obravnavanih naselij sta bili v register dediščine v Biljani vpisani dve

enoti nepremične dediščine (župnijska cerkev sv. Mihaela in kmečki dvorec »U Dorišču«), v Fojani pa tri enote (pokopališka cerkev sv. Duha, župnijska cerkev sv. Florijana in znamenje v vasi).

Pri preučevanju in analizi obeh naselij sta bila v pomoč t. i. vojaški zemljevid s konca 18. stoletja in kataster iz prve četrtine 19. stoletja. Vojaški zemljevid, ki je nastal v letih 1763–1787, je eden najzgodnejših zemljevidov za Goriška brda, ki posreduje informacije o legi in velikosti naselij, trdnosti zgradb in mreži obstoječih poti.⁴ Sledi mu natančnejši franciscejski kataster iz prve četrtine 19. stoletja (1812) s popravki v naslednjih desetletjih,⁵ ki poleg vpogleda v naselbino posreduje informacije o obsegu obdelovalnih površin: vinogradov, njiv, pašnikov in sadovnjakov.

V okviru raziskave je bilo opravljeno delo na terenu in pregledano fotografsko gradivo Slovenskega etnografskega muzeja iz leta 1953, ko so sodelavci muzeja med 1. in 31. avgustom popisovali in raziskovali način življenja v Brdih.

GEOGRAFSKA IN ZGODOVINSKA UMESTITEV GORIŠKIH BRD⁶

Ohranjene naselbinske sledi v Brdih pričajo o poselitvi človeka v drugem tisočletju pr. n. št. Na območju Golega Brda so prazgodovinski ljudje svoja bivališča postavili na poravnanih terasah prisojnega pobočja hriba. V obdobju Rimljanov so bili briški griči že intenzivno poseljeni, kar potrjuje najdba rimskega novca iz Šmartnega in lončarsko-opekarski kompleks v Neblem, kjer so izdelovali posodje in gradbene izdelke za potrebe lokalnega prebivalstva.⁷

Briška naselja so se večinoma izoblikovala med 12. in 14. stoletjem. Ohranjeni dvorec na Dobrovem, vila v Vipolžah ter edino ohranjeno utrjeno naselje Šmartno so imeli tudi obrambno nalogo. Pri Sv. Križu nad Kojским so ohranjeni ostanki tabora iz turških vpadov.⁸

1 V nadaljevanju register dediščine.

2 Vrednotenje, 2007.

3 GM, Cronaca l'amministrazione vi sotto la mia direzione ipiando coll'anno 1880, scritta da me nel 1896 - Silverio de Baguer. Fotokopije gospodarskega dnevnika grofa Silveria de Baguerja hranijo v Goriškem muzeju. Kronika je urejena po posameznih geslih in pisana v italijanskem jeziku. Obsega 769 strani, ki pa niso vse urejene/oštevilčene po vrstnem redu. Obsežno rokopisno gradivo grofa Silveria de Baguerja do danes še ni bilo uradno objavljeno. Navedeni citati in prevodi so avtoričino delo.

4 *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zvezek 3: sekcija 181.

5 ASG, Mappe originali della Comune di Bigliana.

6 Območje občine Brda sodi v goriško statistično regijo. Za ime pokrajine sta v rabi izraza Brda in Goriška brda. V stroki se je uveljavil geografski pojem Goriška brda, ki naj bi natančneje zamejil lego pokrajine in se tako ločil od drugih vinogradniških območij. V članku bom uporabila ime pokrajine Brda, kot je v rabi pri lokalnem prebivalstvu.

7 Bratina et al., *Briška hiša*, str. 20–25.

8 Najstarejše omembe krajev območja so: Dolnje Cero vo (1147), Kojisko (1135), Biljana (1205), Fojana (1188) ter Šmartno (1323) (Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*). Naslednje omembe Šmartnega sledijo v letih 1317, 1324 in 1337. Leta 1512 je Šmartno prvič omenjeno kot tabor, kar sodi v čas beneško-habsburških vojn (1508–1521 in 1615–1617) (Höfler, *Historična topografija*, str. 58–60; Bratina et al., *Briška hiša*, str. 80).

Briška krajina z vasjo Kozana
(foto: Andrejka Ščukovt, 2023).

Slovenski zgodovinar in geograf Simon Rutar (1851–1903) je v drugi polovici 19. stoletja pokrajinske značilnosti Brd opisal takole: »Pod Plavimi postane Soška dolina zopet neprijazna ali pri Solkanu odpre se nov svet. Na desni strani se opazijo parčni nasadi pri Štmavru in dalje proti zahodu se širijo prijetna Brda, vsa polna trt in sadnega drevja. / ... /. Čisti zrak okrepuje človeka in njegovo oko razveseljujejo prijazne hiše z ličnimi cerkvami, katere se raz vsak grič bele. In mnogo številne razvaline nekdanjih gradov (zlasti v Vipolžah, Višnjeviku in na Korminski gori) spominjajo nekdanjih viteških časov, ko je bilo podložno ljudstvo hudo tlačeno.«⁹

V Brdih je danes 45 vasi in zaselkov. Po površini je (naj)večje naselje Dobrovo, ki je tudi občinsko središče. Vasi in zaselki imajo podeželski značaj ter ležijo po gričih, razglednih slemenih in na prisojnih legah, ločeni pa so z vmesnimi grapami, dolinami ali gozdovi. Obcestnih naselij, ki ležijo v bolj ravninskem delu Brd, je najmanj. Devet naselij ima status naselbinske dediščine.¹⁰

Geograf Svetozar Ilešič (1907–1985), avtor pomembnih znanstvenih del in šolskih geografskih učbenikov, navaja, da v Brdih prevladujejo strnjena naselja. To trditev podkrepi s statističnimi podatki: »63 % vseh hiš je v sklenjenih vaseh. Seveda so to povečini manjše vasice, tako da odpade na vsa naselja z manj kot 25 hišami celo 57 % vseh hiš. Kakor nam pokaže naša karta, prevladuje strnjenost posebno

v osrednjem briškem predelu, v nekdanji občini Biljana in Šmartno-Kojsko.«¹¹

Glede na statistične podatke je leta 2024 v občini Brda živelo 5560 prebivalcev. Po številu prebivalcev se med slovenskimi občinami Brda uvršča na 96. mesto. Na kvadratnem kilometru površine občine živi povprečno 77 prebivalcev. Gostota prebivalstva je v Brdih manjša od povprečja na ravni države, ki znaša 105 prebivalcev na kvadratni kilometer.¹² »Le na Dobrovem, v Kozani in Vipolžah je živelo več kot 300 ljudi; leta 1991 sta se tej skupini pridružili naselji Kojsko in Gornje Cerovo.«¹³

Gričevnata pokrajina Goriška brda, ki je razdeljena na 15 katastrskih občin, je del geografskega območja Posočja ter leži ob meji med Slovenijo in Italijo. Domačini Brda delijo na Zgornja brda, ki se raztezajo severno od osrednjega gričevja in se stikajo s podnožjem predalpskega sveta, ter Spodnja brda na jugu, ki so znana po položnejših gričih, posejanih predvsem z vinogradi, oljčniki ter sadnimi drevesi. Briška naselja uvrščamo v tri tipe: gručasta, razložena in obcestna. Večina vasi in zaselkov leži na griču ali po hrbtu slemena. To so tudi najstarejše naselbine, ki so se izoblikovale v strnjeno gručo. Skoraj vsa naselja poudarja sakralni objekt z lego v vaškem jedru ali na robu slemena. Najgostejša poselitev je značilna za osrednji del Brd. Najredkeje so poseljena Zgornja brda.

Podobno kot za Vipavsko dolino je za Spodnja brda značilna gradnja v stavbnih nizih, z dodaja-

⁹ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 4.

¹⁰ Šmartno v Brdih – vas, EID I-00753; Slapnik – vas, EID I-04760; Brezovk – zaselek Dolenji Brezovk, EID I-23313; Biljana – vas, EID I-16070; Imenje – del vasi Dolenji Konec, EID I-16071; Kozana – vas, EID I-16073; Krasno – vas, EID I-16074; Medana – vas, EID I-16075; Vedrijan – vas, EID I-16076.

¹¹ Ilešič, *Kmečka naselja*, str. 231.

¹² <https://www.stat.si/obcine/sl/Municip/Index/12>, dostopno 29. 3. 2026.

¹³ Ažman Momirski et al., *Terasirana pokrajina Goriških brd*, str. 32.

njem stavb – adicijo – ali z organizacijo stavb okrog zaprtega dvorišča. Posebna oblika stavbarstva so kmečki dvorci.¹⁴ Gre za »posamezne kmečke pristave, ki so se pojavile sočasno z razvojem zaprtega tipa domačij in z nazadovanjem pomena vloge taborsko strnjenih naselij. Pristave so v posameznih primerih sčasoma prerasle v jedra poznejših zaselkov.«¹⁵

Vsako naselbinsko strukturo označujeta prostor in čas. Naselja so se izoblikovala spontano in nenačrtovano. Za stalno naselitev sta morala biti zagotovljena vsaj dva osnovna pogoja – plodna zemlja z ugodnim bivalnim okoljem in dostop do vode. Ob naselitvi so upoštevali ustrezno lego terena, možnost obrambe in prometne povezave. Na način gradnje stavb so vplivale naravne danosti, kot sta relief in razpoložljiv gradbeni material. Zaradi burje so bivališča postavili tako, da so se z zadnjimi hišnimi pročelji obrnili proč od vetra in upoštevali osončenost v bivalnem delu stavbe. Tradicionalna briška hiša je bila do sredine 20. stoletja povezana z načinom življenja, ki je temeljil na delu na kmetiji oziroma obdelovanju zemlje.

KOLONAT V BRDIH – DE BAGUERJEV ODNOS DO KOLONOV

Pri analizi in vrednotenju naselij v Brdih ne moremo mimo lastniškega in pridelovalnega kmetijskega sistema – kolonata (imenovanega tudi zakup). Patent o kmečki odvezi leta 1848 kolonskega razmerja ni priznal za tlačanskega, saj je bil tlačan osebno odvisen od gospoda in je moral za obdelovanje svoje zemlje (kmetije) plačevati dajatve ter opravljati fizično delo – tlako. Kolonat je veljal za civilnopravno razmerje, v katerem sta se združevala zakup in zakupna pogodba: kolon je obdeloval zemljo v lasti veleposestnika in si z njim delil pridelek. V Brdih se je kolonat obdržal do sredine 20. stoletja in pomembno vplival na obstoj tamkajšnjega vinogradništva. Poleg veleposestnikov so bili v Brdih lastniki premoženja župnije, veliki kmetje, nekdanji fevdalci in v prvi polovici 20. stoletja denarni zavodi oziroma banke. Koloni so v najem dobili obdelovalno zemljo, hišo, gospodarske stavbe in pripomočke za obdelovanje zemlje. Kolonske kmetije so se največ ukvarjale z vinogradništvom in sadjarstvom.¹⁶

V drugi polovici 18. stoletja je bilo v ravninskem delu Goriške grofije, razen območja okrog Svetega (Vipavskega) Križa, zakupno razmerje zelo razširjeno. Koloni so lahko imeli svojo živino, niso pa bili lastniki koč, v katerih so živeli. Imeli so pravico kadar koli zapustiti kolonsko razmerje, ker razen v poljedelstvu niso bili nikomur podrejeni. Ker pa so bili koloni iz Goriškega in Gradiškega, še posebno tisti z območja Brd, pogosto v negotovem položaju glede trajanja kolonskega razmerja oziroma kolonskih pogodb, so mnogi bežali na ozemlje Beneške republike.¹⁷

O kolonskem razmerju med lastniki zemljišč in kmeti ter delitvi pridelka v Goriško-Gradiški grofiji je poročal tudi Rutar: »Ob enem sklepa ž njim vsako leto pogodbo, koliko najemnine mu bode plačeval v denarjih in koliko v pridelkih. Sadje in vino si navadno delita posestnik in kolon vsak na polovico. Za travnike in močvirja se plačuje najemnina v denarjih, ravno tako za stanovanje. Svoj dolg poravnjuje kolon z delom ali pa s svojo polovico vina. Najubožnejši so koloni v nizki ravnini blizu morja takoimenovani sotani, ker dobivajo v najem le prav malo zemlje (10–15 arov) in nimajo skoro nič živine. Zato ne morejo zemlje zadostno obdelovati, živijo zelo siromašno, radi prosjačijo in kradejo.«¹⁸

Današnje poznavanje kolonata in življenja kolonov s konca 19. in začetka 20. stoletja osvetljuje tudi rokopisni dnevnik *Cronaca l'amministrazione* plemiškega posestnika, grofa Silveria de Baguerja. De Baguer se je »začel posvečati upravljanju posestev družine Catterini po poroki 25. junija 1872 s Cecilio Catterini-Erzberg, edino naslednico goriške družine, ki je imela poleg dvorca na Catterinijevem trgu v lasti obširna posestva z graščino na Blankižu pri Mošu (it. Mossa) ter posestva z gradom na Dobrovem v Goriških brdih.«¹⁹ Leta 1896 je De Baguer »vso zemljo s kolonskimi kmetijami, povezanimi s kolonskimi pogodbami, in svoje dvorce vodil s posebno vnemo.«²⁰ De Baguerjeva Kronika je neke vrste gospodarski dnevnik in upravni zapisnik, v katerem je grof natančno dokumentiral svoje posesti ter kleti,²¹ podatke pa je uporabil od leta 1880 naprej.²²

V poglavju Koloni (*Coloni*) de Baguer navaja, da imajo koloni v zakupu njegova zemljišča in stavbe v Biljani, Fojani, Blankižu, Moši, na Dobrovem in Kojskem, ter jih poimensko navede. Obvezna dajatev²³ kolonov so bili vino, dva denarja,

14 Kmečki dvorec je socialna oznaka za poseben tip stavbe, ki je v Sloveniji od 16. do 19. stoletja pripadal premožnejšim slojem v vaškem prostoru. Kmečki dvorec je sorazmerno velika zidana stavba, ki je po dimenzijah in stavbnih členih primerljiva s skromnejšimi grajskimi stavbami (Sedej, *Kmečki dvorci na Slovenskem*, str. 71).

15 Ažman Momirski et al., *Terasirana pokrajina Goriških brd*, str. 51.

16 Keršič, *Kolon in gospodar*, str. 97.

17 Štih, *Kmečko prebivalstvo*, str. 311.

18 Rutar, *Poknežena grofija*, str. 69.

19 Gomiršek, *Vpliv*, str. 234.

20 Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 15.

21 V nadaljevanju GM *Cronaca*.

22 Gomiršek, *Vpliv*, str. 231–244.

23 Verjetno gre za letno dajatev v naravi za potrebe oskrbe de Baguerjevega grajskega osebja in grofove družine. Ka-

dva kapuna in 30 jajc.²⁴ Za veliko noč je kolonom velikodušno poklonil *pagnoche* (koruzne hlebce), ki jih je spekel pek v Krminu. Leta 1896 je na primer naročil 86 hlebcev oziroma 170 kg po ceni 12 *soldov* za kilogram. Leta 1888 je iz kolonske hiše izgnal nekega M. Benedetiča (*Benedettig*) iz Biljane,²⁵ ker ni vzdrževal stavbe, in dal hišo v najem nekemu Kozlinu (*Cozlin*). V zabeležki za naselje Snežatno je navedel, da je imel neki Jaklin (*Jaclin*) tako zanemarjen vinograd, da ga je bil primoran dati v petletni najem kolonu Dorniku, ki pa bo moral vinograd obdelati na novo in mu bo lahko šele po petih letih povišal najemnino.²⁶

Zaradi težkega življenja in slabih bivalnih razmer so briški koloni odhajali v ekonomsko bolj razvite dežele. Decembra 1882 je na primer eden od de Baguerjevih fojanskih kolonov odšel v Ameriko.²⁷ Tudi pozneje, v obdobju med svetovnimi vojnami, zlasti v kritičnih gospodarskih in političnih razmerah po letu 1925, so posamezni koloni in celotne kolonske družine odhajali v Ameriko, veliko jih je odšlo tudi v Francijo. »Na Francoskem so jim obljubili rodovitno donosno zemljo v kraju Lot et Garonne v bližini španske meje. Izračunali smo, da se je v Francijo izselilo nad 40, v Ameriko nad 10 Fojancev, kar je za majhno vas gotovo visoka številka.«²⁸

De Baguer v poglavju Izseljevanje (*Emigrazione*) navaja primer kolona, ki se je hotel izseliti v Ameriko, a si je premislil in zato grofa prosil, naj ga obdrži. Nekega drugega kolona je de Baguer označil za neodgovornega, ker je zbežal v Ameriko ter doma pustil ženo, otroka in štirinajstletnega brata.²⁹

De Baguer v poglavju Zidar (*Muratore*) navaja,³⁰ da se popravilo kolonskih hiš šteje v njegove stroške. Za obnovitvena dela kolonskih hiš je od leta 1850 skrbel zidar družine Catterini Lovrenc Turel oziroma Torel iz »Ronziana«,³¹ ki je umrl star okrog 82 ali 84 let.³² Nasledil ga je »zelo inteligenten sin Štefan«, ki je služil do jeseni 1895, ko je preminil zaradi gripe in ga je nasledil brat

Franc. Za plačo je de Baguer Štefanu določil dni-no »1.10 fl.«, štiri obroke in dva litra vina. Leta 1880, ko so na gradu potekala popravila vrat in lesenega poda v eni od sob v drugem nadstropju, so ta material uporabili za popravilo neke kolonske hiše. Avgusta 1882 je de Baguer naročil popravilo osmih kolonskih hiš na Dobrovem, po letu 1890 pa še šestnajstih kolonskih hiš. Dela so obsegala popravilo zidov ter lesenih delov, kot so vrata, okna in pod. Leta 1883 je v Fojani, kjer so živeli koloni Jurič (*Juric*), Sosolič (*Sossolic*) in Kristančič, naročil zamenjavo polomljene postelje in strehe hiše. Leta 1885 je organiziral popravilo hiše kolona Jermana (*Jermann*) in hleva kolona Polenciča (*Polenzig*). V Barbani je dal popraviti faladur³³ in hišo za novega kolona Mariniča (*Marinig*), v Kozarnem pa hišo kolona Šfiligoja (*Sfiligoj*), saj je bila ena stena stavbe že popolnoma porušena, ter hišo kolona Markočiča (*Marcocic*). V Slavčah je financiral dvig hiše za eno etažo, da so lahko uredili sobo, ki so jo postavili nad kuhinjo. Poleg kolonskih hiš je de Baguer v Fojani naročil popravilo dveh hlevov; enega je dal povečati, drugega pa skupaj s svinjakom zgraditi na novo. V Fojani je naročil popravilo kuhinje kolona Klinca (*Klinz*), v hiši kolona Anzelina pa stene, stopnice in ognjišče. Pri kolonu Mišigoju (*Misigoj*), kjer se je podrl lesen dimnik, je naročil zidanega. Enako je lesen dimnik z zidanim nadomestil pri kolonu Mariniču (*Marinig*) v Barbani. V Barbani se je pri kolonu M. Simčiču (*Simsig M.*) podrl hlev. Ko se je kolonu S. Simčiču (*Simsig S.*) možila hči, so mu iz opeke pozidali predelno steno, popravili ognjišče, ometali steno in pobelili eno od sob. Pri kolonu Pulcu (*Pulz*) so v hiši opravili nekaj drobnih popravil.³⁴ Pri vsakem opisu je de Baguer navedel tudi stroške in ovrednotil opravljena dela ter tako v kontekstu lastniških razmerij in kmetijstva predstavil takratne specifične družbene odnose med kolonom in lastnikom posesti.

»Kolonske prilike v Fojani so bile najtežje tudi še pod zadnjim grofom Baguerjem. Kolon je imel 6–8 ha zemlje, redil je navadno eno kravo, oddati je moral vino, od sadja pa eno tretjino. Za orno zemljo je plačeval najemnino v denarju, poleg tega je moral kakih 10 dni v letu robotati na grofovi zemlji in biti vedno pripravljen, če bi ga klicali na dnino v graščino. Tudi perutnino so morali oddajati za grofovo kuhinjo. Fleggerji – oskrbniki so strogo postopali, neki Favoriet, Italijan, je kolone tudi pretepal.«³⁵

puni so veljali za prestižno mastno meso, ki so ga morali koloni oddati ob večjih praznikih, najpogosteje za božič. Tipična dajatev so bila tudi jajca, ki so jih običajno oddajali spomladi, ko je bila nesnost kokoši največja. Glede gozda pa je de Baguer od kolonov zahteval polovico pridelka.

24 GM, Cronaca, v poglavju *Coloni che pagano meno male* leta 1904 (*Koloni, ki slabo plačujejo dajatve*).

25 GM, Cronaca, str. 182.

26 Prav tam.

27 Prav tam, str. 184.

28 Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 37.

29 GM, Cronaca, str. 184.

30 GM, Cronaca, str. 182.

31 Verjetno Renče.

32 De Baguer ne navede letnice smrti.

33 Prostor za shranjevanje orodja in pridelavo grozdja v vino.

34 GM, Cronaca, str. 182.

35 Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 30.

Kolonske hiše v Fojani (Zorzut in Zorzut, Svobodni kmetje, 1974, foto: Ludvik Zorzut).

Po smrti grofa de Baguerja je njegova hči Elvira »privolila v odkup 230 ha zemlje – to je 630 čampov³⁶ – goriških njiv, ležečih v Fojani in v Barbani z vsemi puštoti ali suhotami ter z vsemi uslužnostmi vred. Odkup je bil vezan na določene pogoje, ki jih je postavila lastnica. / ... / Vseh 38 podjetnih kolonov - kmetov pa ni zmoglo v tistih časih zbrati kakor le nekaj borih ti-sočakov, ki so komaj zadostovali za prve organizacijske izdatke, za uslužnine, potnine, posredovanja, mešetarije in slično, kaj šele za capital? /.../, tako so pres-topili k ustanovitvi društva oziroma zadruge, poprej pa so z grofico sklenili preliminarno pogodbo, dne 9. aprila 1922.«³⁷ Na podlagi kupoprodajne pogodbe je bilo nato ustanovljeno Poljedeljsko društvo kolonov in malih posestnikov, ki je postalo lastnik odkupljene zemlje (vinogradov, brajde oziroma sadovnjakov, njiv, travnikov, pašnikov in gozda), lastnino so vpisali v zemljiško knjigo. Fojanci so lahko ostali v istih domovih oziroma hišah, ki so prej pripadali grofu de Baguerju.³⁸

TRADICIONALNI OBLIKOVNI ELEMENTI BRIŠKE HIŠE

Glede na opis Ludvika in Cirila Zorzuta je kolonska hiša obsegala pritličje in nadstropje. V pritličju sta bili kuhinja in hiša, kjer je sredi prostora stala okrogla miza s slamnatimi stoli. Prostore so osvetljevali s petrolejko. V hiši so na velikih policah dobile mesto lončene sklede, lonci in pokrovke, omara pa je stala v kotu. V hiši so imeli svoje mesto še škafovi s pitno vodo, pinja za tolčenje mleka ter možnar za tolčenje žita, koruze in ječmena. V nadstropje stanovanjske stavbe so vodile zunanje stopnice, najprej na gank, od tam pa je

bil ponavadi vhod v dve sobi in shrambo. Nekatere hiše so imele prizidan žbatafur.³⁹ »V tesnih prostorih za malimi okenci se je rada ugnezdila jetika. Družine so bile mnogoštevilne, pomanjkanje veliko, mizerija splošna, zlasti v letih 1930–1935. Repa, zelje, krompir, polenta, kislo mleko jim je bila glavna hrana, na vodi Reki jim je mlel sirk malen pri Frlinu. Spekli so si večkrat pogače pod pepelom in žerjavico, za praznik gubance. Ženske so hodile po vodo k studencem v Tejo, Tezo, v Strojnico, v Podrnjolo in jo nosile s škafovi na glavi po strmih klancih. /.../ pri vsaki hiši so imeli po eno škrovo – svinjo, ki je večkrat povrgla.«⁴⁰

Za 19. stoletje in prvo polovico 20. stoletja je za stavbarstvo v Brdih značilno,⁴¹ da so se pod isto streho združevale stavbe s stanovanjsko in gospodarsko namembnostjo. V pritličju so bili kuhinja, shramba za živila, lahko vinska klet, neredko tudi hlev, v nadstropju pa sobe (kambre), ponekod tudi skedenj. Pod streho je stala kašča, ki je služila spravilu koruze, pšenice, sadja in krompirja. Nadgradnja osnovnega tipa hiše je domačija, ki je poleg hiše obsegala gospodarske objekte, ki so se lahko povezali v stegnjeni niz ali pa so stavbe stale v gruči znotraj pripadajočega zemljišča. Večje kmetije so imele hlev s skednjem v ločeni stavbi. Gospodarske stavbe in stanovanjsko hišo je lahko zamejilo dvorišče, ki ga je ograjeval zid.

Nadstropnost, dvokapna korčna streha ter kamniti okenski in vratni okvirji preproste pravokotne ali pokončne oblike, včasih tudi kvadratne, so prepoznavni oblikovni elementi tradicionalne briške hiše. Kamniti okenski in vratni okvirji iz apnenca segajo izven ravnine fasade oziroma fa-

³⁶ Zemljo so merili v »čampih«. En furlanski čamp (campo, njiva) meri 3650 m² (Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 24).

³⁷ Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 41.

³⁸ Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 41.

³⁹ V 19. stoletju so na zadnjo steno hiše prizidali polkrožni ali pravokotni prizidek, briško žbatafur – spahnjenico, kjer so postavili ognjišče in nad njim leseno napo z dimnikom za odvajanje dima.

⁴⁰ Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 174.

⁴¹ O stavbarstvu v Brdih gl. Ščukovt in Kosič, Vas Slapnik, str. 293–306.

Spahnjenica, lastnik Katarina Grubenjak, Krasno 4 (SEM, Teren 10, 1953, avtor: Franc Maček).

sadnega ometa ter so široki med 12 cm in 17 cm ter globoki okrog 20 cm. Vratna odprtina je lahko na vrhu zaključena z ravno ali polkrožno preklado. Kamniti okvirji iz flišnega peščenjaka so običajno poravnani s fasado. Okenske odprtine v pritličju in nadstropju so zaradi varnosti zavarovali s kovinskimi rešetkami. Stavbno pohištvo je bilo izdelano iz lesa. Okna so dvokrilna in manjših dimenzij. Okenska krila so deljena na križ, večja na tretjine. Okenske odprtine so pretežno senčene s polkni, ki so lahko polna ali na lopute. Vrata so eno- ali dvokrilna. Zunanje stopnice so običajno enoramne ter iz lesa ali kamna, stopnice v notranjosti hiše pa pretežno iz lesa. Najpomembnejši prostor je bila kuhinja, kjer je stalo iz kamna pozidano in ometano ognjišče. Površino kurišča je obrobil lesen tram ali kamniti rob. Ognjišče je bilo od tal dvignjeno okrog 50–60 cm. Dim z ognjišča so odvajali v napo in naprej v zidan dimnik. Napa je stala okrog meter in pol nad ognjiščem. Na njej je bila nameščena lesena polica za posodo. Za lažji dostop gospodinje do kurišča je bila sprednja stran pod površino ognjišča pogosto polkrožno zaključena. Izsek je služil tudi spraviu drv. Pod italijanskim vplivom je kuhinja v 19. stoletju doživela pomembno spremembo s pozidavo prizidka – spahnjenice (*žbatafur*). Kuhinjo so posodobili tako, da so hišo povečali z izbočenim zidom, ki funkcionalno pomeni uvedbo

specializiranega prostora, namenjenega samo kuhanju. Iz spahnjenice, v kateri je še vedno stalo ognjišče in so jo na vrhu zaprli z napo okroglega ali večkotnega tlorisa, so speljali visok dimnik. Ognjišče v spahnjenici je obvladovalo skoraj ves prostor, visoko je bilo do $\frac{3}{4}$ metra.

Na daljši glavni fasadi hiše stoji lesen odprt hodnik – gank, briško *paju* –, ki ga nosijo notranji podaljšani stropni tramovi. Pohodna površina ganka so deske. Gank ograjujejo pokončno razmaknjene *late*. Preprost gank stoji tudi na gospodarskem poslopju, ki ga oblikujejo pohodne deske in *late*, vpete v strešni napušč, kamor so obešali v kite spleteno koruzo. Ob uvajanju konstrukcijskih novosti v 20. stoletju so leseno pohodno površino ganka nadomestili z armiranobetonsko ploščo ter kovinsko ograjo.

Strešni napušč nad glavnim pročeljem stavbe je praviloma daljši. Njegova funkcija je zaščita glavne fasade, odprt in ganka ter senčenje prostorov. Napušč tvorijo špirovci z obdelanimi glavami. Nad špirovci so letve, ki nosijo planete dimenzij 12,5 x 25 cm. Planete so lahko okrašene s ponavljajočimi se vzorci v rdeče-beli dekoraciji, ki nastane s pomakanjem planet v apno. Najpogostejša oblika je romb. Napušči na stranskih fasadah so tradicionalno kratki ali jih sploh ni. Na nekaterih stanovanjskih hišah, še več pa na gospodarskih poslopih deske nadomeščajo pla-

Tradicionalni oblikovni elementi briške hiše (foto: Andrejka Ščukovt, 2023).

Kmečke hiše v Brdih.

Hiše v Brdih (Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska).

nete. Pri starejših stavbah v Zgornjih brdih so na letve dimenzij okoli 5 do 7 m polagali skrle in nanje korce.

Tradicionalni briški gradbeni material je kamen – fliš ali opoka –, zrnata eocenska sedimentna kamnina, sestavljena iz menjajočih se plasti peska, peščenjaka in laporja. Strešna konstrukcija stavb je lesena, velikokrat iz kostanjevega lesa. Prvotno kritino, kamnite skrle, so nadomestili korci.

Kamniti gradniki so bili na razpolago v bližnji okolici v t. i. malih kamnolomih. Le v redkih skladih se je pojavil apnenec, t. i. kremenjak. Eden od kamnolomov je bil ob cesti na območju *Gaugnaz* in je vrisan na franciscejskem katastru. Stal je v zaselku *V koncu* južno pod Gonjačami. Leta 1894 so se dogovorili, da bodo za povečanje cerkve sv. Martina v Šmartnem izkoristili material iz omejenega kamnoloma.⁴²

OSKRBA Z VODO

Ledinska imena na franciscejskem katastru pričajo o nekdanjih lokacijah vodnih virov, kot so zdenec, mlaka, perilo in močilo. Vodni vir je bil eden ključnih dejavnikov za nastanek in razvoj naselja, saj brez vode naselbina ni mogla preživeti in se razvijati. Voda ni bila pomembna le za gospodinjne potrebe, kuhanje in pranje, ampak je bila od vode odvisna predvsem živina. Voda je oblikovala tudi socialno življenje naselja, kjer so se ob vodnem viru, največkrat vodnjaku, vaščani srečevali in utrjevali vezi. Ohranjeni vodnjaki, zbiralniki vode in kali so danes redka materialna priča o času in rabi vode v tem prostoru.

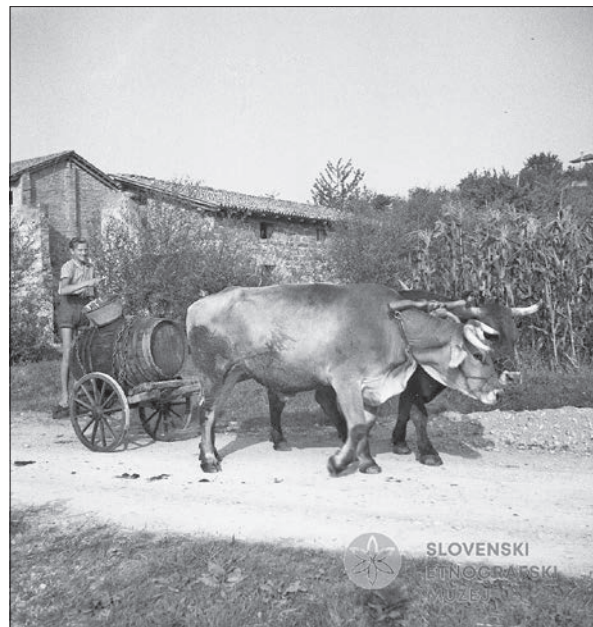
»Oskrba z vodo je v preteklosti predstavljala za Brda velik problem vse do leta 1953, ko so zgradili vodovod iz Plav. Vodo so zajemali iz bližnjih potokov in

ko so ti presahnili, so morali premagovati tudi daljše razdalje, da so prišli do stalnih vodnih virov. Mlake in kali so bili praviloma v bližini slehernega naselja in ljudje so jih skrbno vzdrževali. Četudi so jih ponekod zabetonirali, so se v sušnih obdobjih kmalu osušili. Danes so težave le še meglen, oddaljen spomin in predmet ustnega izročila, saj so vsa gospodinjstva priključena na javni vodovod.«⁴³

Po vaseh in zaselkih so uporabljali vodo iz skupnega vodnjaka, ki so ga postavili na mestu vodnega vira. Lasten vodnjak so si lahko privoščili le zemljiški gospodje in večji kmetje. Vodnjaki so v sušnih poletjih presahnili, zato so morali ljudje po vodo v potoke, studence in mlake. Eden od studencev, ki je večji del leta imel vodo, je tekkel na zahodni strani Zalega brega. V bližini pokopališča v Biljani je bil večji bajer, kjer so napajali živino.⁴⁴ »Za vasjo pod klanci so studenci s pitno vodo, dovolj zdravo studenčnico, toda ti odpovejo, ko je žeja največja. Sicer se tu pretaka rebula, ki žejne napaja poleti in pozimi.«⁴⁵

Mojs tri so podzemni del vodnjaka – cisterno – zgradili iz manjših in večjih kamnitih kvadrov, ki so jih nabili v neprepustno ilovico, zgornji del vodnjaka pa sestavili iz več kosov kamna.

De Baguer v Kroniki piše, da je na dvorišču dvorca Dobrovo 14 metrov globok vodnjak, v katerem se zbira meteorna voda. Temperatura vode v grajskem vodnjaku je 10,5 stopinje. Po vodo, ki jo

»Koš« za vodo za živino, Hruševlje 7 (SEM, Teren 10, 1953, foto: Jernej Šušteršič).

43 Ažman Momirski et al., *Terasirana pokrajina Goriških brd*, str. 23.

44 Stres, *Biljana*, str. 68–67.

45 Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 8–9.

42 ZVKDS: mapa Šmartno.

Biljana – godci godejo (SEM, Teren 10, 1953, foto: Boris Orel).

je v poletnih mesecih primanjkovalo, so v grajski vodnjak vsak dan hodili tudi okoliški prebivalci.⁴⁶

Občina Biljana si je na začetku 20. stoletja prizadevala za boljšo oskrbo z vodo, ker je pomanjkanje vode hromilo tudi prizadevanja za razvoj kmetijstva. Zato se je na furlanskega deželnega poslanca Luigija Faiduttija⁴⁷ obrnila s prošnjo, naj pri goriškem deželnem zboru podpre prizadevanja za uresničitev gradnje vodnjakov v Fojani, Šlovrencu in Barbani. Prošnji je deželni zbor ugodil in načrt za postavitev vodnjakov zaupal Carlu Oberstu. Stroški gradnje vodnjakov so znašali 6800 kron.⁴⁸

BILJANA

Biljana leži na okrog 170 metrih nadmorske višine. Glede na tip naselja je strnjena vas, kjer je poselitev na začetku naselja skoncentrirana ob glavni cesti skozi vas, na območju župnijske cerkve pa v gruči. Prvič je bila omenjena leta 1205 kot *Beliana*, leta 1233 kot *Villana*,⁴⁹ pozneje pa je v zgodovinskih virih zapisana tudi kot *Biliana*, *Billigiana*, *Biglani*, *Biglola*, *Belianum* in *Billana*.⁵⁰ V 13.

stoletju so biljanski gospodje stanovali v srednjeveškem dvoru. Konec 15. stoletja je dvor prešel v posest družine Orzon, kasneje v fevd plemičev Edlingov in gospodov Dornberških. Sredi 17. stoletja se je v preurejen dvorec vselila družina Sino-vig. V drugi polovici 19. stoletja je dvorec posedovalo več lastnikov.⁵¹

Na vojaškem zemljevidu iz 18. stoletja⁵² je naselje zabeleženo kot *Biana*, ki je od Kozane oddaljeno 3/8 ure.⁵³ Stavbe stojijo v strnjeni gruči in so rdeče pobarvane, to pomeni, da so bile grajene. Iz zemljevida sicer ne razberemo dejanskega števila objektov in namembnosti, ugotovimo pa, da so z ožjo fasado orientirane pravokotno na glavno prometnico ter da stojijo v stavbnih nizih. V jožefinskem katastru iz let 1785–1790 je bilo celotno območje takratne velike župnije oziroma okoliša Biljane razdeljeno na pet glavnih davčnih oziroma teritorialnih območij: Bilijana, Medana, Vipolže, Kozana in Fojana. Prvo območje, kamor je uvrščena Biljana, vsebuje tudi popis vasi in vrtov, kjer je stalo 32 hiš in cerkev.⁵⁴ Franciscejski kataster (1812) izkazuje stanje stavb v podobnem obsegu kot danes. Objekti stojijo v stavbnih nizih in so umeščeni ob glavni cesti skozi naselje, v okoli-

⁴⁶ GM, Cronaca, str. 693.

⁴⁷ Luigi Faidutti (1861–1931), furlanski duhovnik, teolog, politik in diplomat, je bil ena najvplivnejših političnih osebnosti na Goriškem v začetku 20. stoletja. Prizadeval si je za povezovanje slovenskih in italijanskih katoliških taborov za socialne pravice kmetov – kolonov (Klinec, »Faidutti, Luigi« (geslo v Slovenski biografiji)).

⁴⁸ Stres, *Biljana*, str. 61–62.

⁴⁹ Höfler, *Historična topografija*, str. 9, 84.

⁵⁰ Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*, str. 31–33.

⁵¹ Stres, *Biljana*. Gorica, 2015. ZVKDS: mapa Biljana. Biljana -Dvorec Biljana 37, 38, EID I-10241. <https://www.brda.si/sl/spoznaj/briske-vasice/2023030516411558/biljana/>, dostopno 29. 3. 2026.

⁵² *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zvezek 3, sekcija 181.

⁵³ Okrog 20 minut (*Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zvezek 3, sekcija 181).

⁵⁴ Stres, *Biljana*, str. 36–38.

ci župnijske cerkve pa so v strnjeni gruči. Nekaj je tudi obzidanih zaprtih domačij. Objekti so na zemljevidu rdeče pobarvani. Obdelovalne površine v območju naselja so obsegale vinograde, njive, pašnike in sadovnjake.⁵⁵

Leta 1899 je župnija Biljana obsegala 125 hišnih števil, v samem naselju Biljana pa je stalo 53 hiš.⁵⁶ »Razdelilnik za plačilo stroškov za zvonik je obsegal 102 številki, koloni pa so bili oproščeni dajanja občinskih davkov. /.../ Cerkvena občina Biljana res obsega 125 (sedaj 128) hiš. Veliko pa je kolonov, ki imajo zemljišča od raznih posestnikov (De Baguer, Verdoni, Perin, itd.) in oni niso davkoplačevalci. Ostanejo samo še 104 davčni zavezanci.«⁵⁷ De Baguer v Kroniki navaja, da ima v celotni občini Biljana posesti »v skupni površini 1095 čampov ali 506 klafter ter 70 kolonskih kmetij in 74 hiš«,⁵⁸ v vasi Biljana pa šest gospodarskih enot oziroma kolonskih kmetij, ki so obsegale objekte in obdelovalne površine, šest kolonskih hiš za bivanje in 80 čampov oziroma 251 klafter obdelovalnih površin. V hišah so živeli koloni: Hren ali Kren (Kren), Markočič (Marcocic), Marinič (Marinig), Srednik in najemnik Bučinel (Bucineu). V istem času je imel biljanski župnik »pet kolonskih kmetij, od katerih je leta 1905 dobil 8,5 hl vina«.⁵⁹

FOJANA

Fojana je bila v drugi polovici 12. stoletja v posesti goriških grofov. Naselbino so upravljali fojanski gospodje kot njihovi ministeriali. V zgodovinskih virih je Fojana pogosto zapisana kot Flojanum, Floian, Floianum, Floiana, Flojana, Floyana.⁶⁰ Podružnični cerkvi sv. Florijana in sv. Duha (na pokopališču) sta sodili v pražupnijo Biljana.⁶¹ Med 13. in 15. stoletjem se je rod vitezov Fojanskih razvejal ter od goriških grofov pridobil fevde v Furlaniji, Zgornji Dravski dolini in na Notranjskem. V 13. stoletju sta v Fojani omenjena stolpasta dvora. Po izumrtju goriških grofov so novi lastniki Habsburžani posest in dvorec podelili v fevd rodbini Colloredo. Po eni različici naj bi dvorec stal na mestu današnje župnijske cerkve, po ustnem izročilu pa na griču v severnem delu vasi.⁶²

Na vojaškem zemljevidu iz 18. stoletja je Fojana zapisana kot Fleana ter je od Dobrovega oddaljena 1/2 ure in od Drnovka 1/3 ure.⁶³ Na zemljevidu sta vrisani obe cerkvi, stavbe pa stojijo zgoščene v gruči in so rdeče pobarvane. Z zemljevida razberemo okvirno število stavb, ki z ožjo fasado stojijo pravokotno na glavno prometnico. Poselitev prostora je bila skoncentrirana nad župnijsko cerkvijo sv. Florijana in pod njo ter pod pokopališko cerkvijo sv. Duha.

De Baguer v Kroniki navaja, da ima v Fojani 492 čampov ali 676 klafter obdelovalnih površin, od stavb pa en faladur, 31 kolonskih kmetij in 32 kolonskih hiš, v katerih so na primer živeli: Jerman (Jerman), Gašparin (Gasparin), Simčič (Simzig), Šander (Schandermann), Prinčič (Prinzig), Srednik, Markočič, Anzelin, Samar, Polenčič (Polenzig), Mavrič (Maurig), Klinec (Klinz), Toroš (Toros), Simčič, Kos (Cos), Jerman (Jermann), Makorič (Makorig), Šturm (Sturm), Mišigoj (Misigoj), Markočič in Šfiligoj (Sfiligoj).

De Baguer je največ kolonskih kmetij, hiš in obdelovalnih površin imel v Fojani in sosednji Barbani.⁶⁴ Leta 1882 je bila Fojana skoraj v celoti vas kolonov. »Razen dveh, treh, so vsi Fojanci bili koloni, odvisni kmetje, že dolga stoletja, in so zato njihovi vasi dali vzdevek: kolonska vas. Kolonske hiše, pravzaprav bajte z vegastimi strehami so se po dve, tri stisnile na en kup, ali posamič ždele pod grivami in so jim senco delali orehi, latniki, murve, vse tako naravno, samoraslo, med štirimi pravokotnimi zidovi, med katere se je stisnila počrnela 'hiša'.«⁶⁵

REZULTATI VREDNOTENJA OHRANJENOSTI NASELIJ BILJANA IN FOJANA

Naselji Biljana in Fojana smo vrednotili ob upoštevanju dveh bistvenih prvin: stanja naselja kot celote in objektov v naselju ter ugotavljanja delno modificiranih in degradiranih stavb, ki pa bi jih bilo mogoče ob primerni sanaciji obnoviti.⁶⁶ Nadalje so bili ocenjeni odprt prostor in pripadajoče nepozidane površine znotraj naselja ali v njegovi neposredni bližini.

Tabela vrednotenja obsega naslednja merila:

I. Lego naselja v prostoru opredeljujeta dve osnovni prvini obdelave: odnos med krajino in naseljem ter med naseljem in delom naselja, ki kaže na prilagoditev poselitve reliefnim danostim in na rast ter razvoj naselja, ki je potekal skladno s

⁵⁵ ASG, 1812, Comune di Bigliana.

⁵⁶ Stres, *Biljana*, str. 53–54.

⁵⁷ Stres, *Biljana*, str. 53–54.

⁵⁸ GM, Cronaca, str. 54–156, 442.

⁵⁹ Prav tam, str. 182.

⁶⁰ Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*, str. 98–102.

⁶¹ Höfler, *Historična topografija predjožefinskih župnij*, str. 84, 86.

⁶² <https://gradovislovenije.si/project/fojana/>, dostopno 29. 3. 2026, in ZVKDS: mapa Fojana.

⁶³ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zvezek 3, sekcija 181.

⁶⁴ Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 18.

⁶⁵ Zorzut in Zorzut, *Svobodni kmetje*, str. 174.

⁶⁶ To so največkrat neustrezna barva fasade, kritina, arhitekturni detajli in netipičen gradbeni material.

Pogled na Fojano (foto: Andrejka Ščukovt, 2023).

prostorski danostmi. To se največkrat odraža v ohranjenem robu in volumnu naselja.

II. Zasnovo in morfologijo naselja oziroma rast, ki ji sledimo v dokumentih/zemljevidih in na terenu.

III. Stavbno tkivo in detajli se kažejo v ohranjenosti stavbnega tipa z oblikovnimi elementi in detajli.

IV. Kulturna krajina obdaja naselje in gradi kmetijske površine, večinoma vinograde z vmesnimi ekološkimi nišami, različne vrste zasaditve ter pridelkov (sadna drevesa, oljke in gozdne površine, ki tvorijo krajinski vzorec, ki sledi topografiji in osončenosti).

V. Stavbno tkivo in detajli stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij z vplivi gradnje in oblikovnimi elementi lokalnega stavbnega tipa, izhajajoč iz načina življenja.

Vrednotenje kulturne dediščine za vpis v Register nepremične dediščine je dalo naslednjo oceno stanja.

V Biljani so ohranjeni stavbni nizi ob glavni prometni poti, historična poselitev in zazidalni sistem v obliki gruč stavb na območju župnijske cerkve. Stavbne mase imajo pretežno poenoten gabarit. Ohranjene so tudi domačije odprtega in zaprtega tipa ter drevored z začetka 20. stoletja. Solidno je obnovljen star stavbni fond. Stavbni oblikovni elementi in historični materiali so prisotni, a so v nekoliko slabšem stanju. Ohranjena je veduta naselja.

V Fojani historična poselitev ni ohranjena. Nastala je nova zgoščena poselitev med dvema dominantama. Starejši objekti niso obnovljeni skladno s tradicionalno lokalno tipologijo in gradbenimi materiali. Na območju vasi ni jasne in čitljivega roba naselja.

SKLEP

Zaradi posledic obeh svetovnih vojn, potresa leta 1976, popotresne obnove, ki je sledila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, višjega življenjskega standarda in nepremišljenih gradbenih posegov je danes naselbinska in stavbna identiteta Brd osiromašena. Vrednotenje briških naselij je na splošno pokazalo, da berljivost naselbinskega razvoja ni jasna, okrnjeni so pogledi na naselbinska jedra, osiromašeno je predvsem stavbno tkivo.

Po presoji pokojnega briškega arhitekta Izidorja Simčiča sta za Brda značilna »dva glavna greha«⁶⁷ glede opustošenja življenjskega prostora in tradicije, ki se je izoblikovala po priključitvi Brd k Jugoslaviji leta 1947. Simčič je to dojemal kot kataklizmo v prostoru. »Zaradi porušenih, zanemarjenih in izpraznjenih hiš so se nekoč harmonično zasnovana naselja s sicer skromnimi in pomanjkljivo opremljenimi in vzdrževanimi hišami spremenila v skrpucala stanovanjskih hiš, hlevov, improviziranih lop in gnojišč.«⁶⁸

K neurejenosti briškega prostora in izgubi identitete prostora v drugi polovici 20. stoletja so pripomogle tudi nove stanovanjske hiše, ki so jih gradili po tipskih načrtih ter neskladno z lokalno tradicijo in poselitvenim modelom, kar velja tudi za naselje Fojana.

Raziskava je pokazala, da so na razvoj in ohranjenost obeh naselij vplivale politične in gospodarske spremembe, ki so v Brdih potekale predvsem v sredini in drugi polovici 20. stoletja. Pobuda za vpis naselja Fojana v Register nepremične dediščine ni bila podana, ker je rezultat

⁶⁷ Človek in prostor, str. 23–24.

⁶⁸ Prav tam.

vrednotenja pokazal več degradacij na območju poselitvenega prostora, k čemur so prispevali zlasti gradnja novih stanovanjskih hiš, neupoštevanje historičnega poselitvenega modela ter obnova obstoječih stavb v neskladju z lokalno tradicionalno tipologijo in historičnimi materiali. Naselje Biljana je z vpisom v Register nepremične dediščine pridobilo status nasebinske dediščine zaradi ohranjene historične gručaste in obcestne poselitve, poenoteni gabaritov stavb in solidno obnovljenega starejšega stavbnega fonda v skladu z lokalno tradicionalno tipologijo. Ohranjena je tudi veduta Biljane.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV

Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio di Stato di Gorizia

Mappe originali della Comune di Bigliana e aggregato Salimbergo, Solesendria, Dorudrico, Cosarna, S. Lorenzo di Nebola, Brizza, Dobra, Fleana e Barbana, Dipartimento di Passariano, Distretto di Gradisca, Cartone di Cormons. Catasto secc. XIX–XX

GM – Goriški muzej

GM, Cronaca l'amministrazione vi sotto la mia direzione ipiando coll'anno 1880, scritta da me nel 1896 conte Silverio Baguer (fotokopije)

ZVKDS OE Nova Gorica – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Nova Gorica
Mapa Biljana: terenski zapiski, fotografije, evidenčni listi
Mapa Fojana: terenski zapiski, fotografije, evidenčni listi

LITERATURA

Ažman Momirski, Lučka in Kladnik, Drago in Komac, Blaž in Petek, Franci in Repolusk, Peter in Zorn, Matija: *Terasirana pokrajina Goriških brd*. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika, 2008.
Bizjak, Matjaž in Makuc, Neva in Seručnik, Miha in Šilc, Jurij: *Historična topografija Primorske (do leta 1500) na podlagi gradiva Milka Kosa*. Druga dopolnjena izdaja. Založba Znanstvenoraziskovalni center, 2025. DOI: <https://doi.org/10.3986/978961050126>
Bratina, Patricija in Fikfak, Alenka in Gomiršek, Tanja in Ščukovt, Andrejka: *Briška hiša. Katalog k stalni razstavi v Šmartnem*. Dobrovo: TD+M biro, 2015.

Človek in prostor: Zbornik povzetkov 1. slovenski strokovni posvet medicine, arhitekture in urbanizma, Dobrovo, Goriška brda: 11. in 12. oktober 2013 (ur. Alenka Fikfak). Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, 2013.

Gomiršek, Tanja: Bivanjska kultura jugovzhodnih Brd v predmarčni dobi. *Kronika* 61, 2013, št. 2, str. 273–286.

Gomiršek, Tanja: Vpliv grofa Silveria de Baguerja na modernizacijo vinogradništva in vinarstva v Goriških brdih konec 19. stoletja. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 231–244.

Höfler, Janez: *Historična topografija predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2022.

Ilešič, Svetozar: Kmečka naselja na Primorskem. *Geografski vestnik* 20–21, 1949, str. 217–250.

Keršič, Irena: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi. Primera na mikro ravni. *Etnolog* 2 (LIII), 1992, št. 1, str. 95–136.

Kocijančič, Štefan: *Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853*. Zagreb, 1854 (Arhiv za povjesnico jugoslavensku 3).

Melik, Anton: *Slovensko Primorje*. Ljubljana: Slovenska matica, 1960.

Pravilnik o seznamih zvrsti kulturne dediščine in varstvenih usmeritvah. Uradni list RS, št. 102, 2010.

Reja, Magda in Sirk, Tatjana: *Briška kuhinja. Kuhinja in kulinarična kultura v Goriških Brdih*. Viharnik: Ljubljana, 1997.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska: izdaja v dveh delih, Prirodosnanski, statistični in kulturni opis, 1892 in Zgodovinski opis, 1893*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 1997.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804). Zvezek 3 (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1997.

Stres, Peter: *Biljana*. Goriška Mohorjeva družba: Gorica, 2015.

Ščukovt, Andrejka in Lah, Marvy: Vrednotenje nasebinskega spomenika za derazglasitev na primeru Goč. *Varstvo spomenikov* 47–48, 2014, str. 222–242.

Ščukovt, Andrejka in Kosič, Katja: Vas Slapnik v Goriških brdih. *Kronika* 68, 2020, št. 2, str. 293–306.

Štih, Peter: »Kmečko prebivalstvo v grofijah Goriška in Gradiščanska je sicer delavno, vendar zelo revno ...«. Poročilo dvornega vojnega sveta o socialnem in gospodarskem stanju na Goriškem in Gradiščanskem iz leta 1770. *Goriški letnik* 33–34, 2009/2010, str. 319–334.

Vilfan, Sergej: Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih. *Etnolog* 2 (LIII), 1992, št. 1, str. 137–151.

Vrednotenje po metodi komisije za nasebinsko dediščino pri ZVKDS. Interno gradivo, 2007.

Zorzut, Ciril in Zorzut, Ludvik: *Svobodni kmetje: zgodovinska pot združnikov iz Fojane na Dobrovo*. Dobrovo v Brdih: Goriška Brda – Zadržna klet Dobrovo, 1974.

SPLETNE STRANI

Brda:

<https://www.brda.si/sl/spoznaj/briske-vasice/2023030516411558/biljana/>

Gradovi Slovenije:

<https://gradovislovenije.si/project/fojana/>

Republika Slovenija, Statistični urad:

<https://www.stat.si/obcine/sl/Municip/Index/12>

Slovenska biografija:

Klinec, Rudolf; Faidutti, Luigi (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1008510/>)

SUMMARY

Settlement Heritage in the Goriška Brda Region in the Case of Biljana and Fojana Settlement Heritage Assessment

The article provides an insight into the conservation method of heritage settlement assessment in the case of Biljana and Fojana in the Goriška Brda region. The assessments were conducted with the aim of drawing up the proposal to include the heritage units in the Register of Immovable Heritage, the central database of cultural heritage in Slovenia, managed by the Ministry of Culture for the implementation of heritage protection.

Biljana and Fojana were assessed descriptively and numerically, based on the criteria of preservation, authenticity, recognizability, and originality, the structural and technical aspects of their material design, the type of settlement, tradition, as well as the interplay of various

historical, cultural, and social developments. A further step was to establish the level of preservation of the housing stock and the presence of traditional architectural details and local building typologies. The examination and analysis of both settlements were carried out by drawing on available written sources and literature, field work, and with the use of cartographic material from the end of the eighteenth century and the first quarter of the nineteenth century, photographs from 1953, kept by the Slovenian Ethnographic Museum, and *Kronika – gospodarski dnevnik*, a chronicle compiled at the end of the nineteenth and in the early twentieth century by Count Silverio de Baguer, who also held estates in Biljana and Fojana.

The research has shown that the development and preservation of both settlements were affected by political and economic changes that occurred in the Goriška Brda especially during the mid- and second half of the twentieth century. The Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia did not recommend the inclusion of Fojana in the Register of Immovable Heritage after the assessment findings had pointed to the degradation of the settlement site, including the density of settlement between two major landmarks, as well as the failure to restore historical buildings in accordance with the traditional local typology and with the use of historical building materials. In addition, the village limits are not clearly defined, which is particularly due to the construction of new residential houses, disregarding the historical settlement model. Conversely, on entering the Register of Immovable Heritage, Biljana was granted heritage status due to its preserved historical clustered settlement in an area occupied by a parish church and its linear settlement, which had developed along the main transportation route, as well as due to the uniform building massing in the settlement, designed in accordance with the local traditional typology. The historical housing stock has been well restored. The veduta of Biljana has been preserved, as has the avenue of trees at the entrance to the village from the beginning of the twentieth century.

